

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті проаналізовано сутність поняття «міжкультурна компетентність» та визначено її елементи як основу власної комунікативної поведінки. Також наголошено на соціокультурному значенні міжкультурної комунікації у сучасному світі.

Ключові слова: компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність, міжкультурна комунікація, культура.

© Костенко Д.В., 2018

Вступ. Сьогодні проблема міжкультурної комунікації виступає однією з основних у сучасній науці. Надзвичайно швидкий темп життя, постійні інформаційні перевантаження зумовлюють зміни у формуванні міжкультурної компетентності. На сучасному етапі розвитку суспільства в контексті глобалізаційного діалогу культур проблема міжкультурної комунікації є надзвичайно актуальною.

Різні аспекти міжкультурної компетентності розглядали такі дослідники, як С. Бондаренко, Н. Головіна, С. Лур'є, О. Миролюбов, І. Плужник. Міжкультурна комунікація як філософська проблема була предметом досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема Л. Буєва, М. Кагана, І. Зимньої, О. Потєбні та ін. Науковий інтерес як українських (І. Бахов, Ф. Бацевич, Н. Бідюк, Л. Мацько, О. Селіванова), так і зарубіжних учених (І. Абакумова, А. Асмолов, В. Біблер, С. Тер-Мінасова та ін.) становлять питання культурології та психології міжкультурної комунікації. Наукові дослідження акцентують увагу на цілісності та комплексності міжкультурної взаємодії.

Мета статті полягає в аналізі сутності понять «міжкультурна комунікація» і «міжкультурна компетентність» та інтерпретації соціокультурного значення міжкультурної комунікації у сучасному світі.

У найзагальнішому вигляді процес міжкультурної комунікації являє собою взаємодію індивідів, які є носіями різних культур і кожен з яких має свою мову, тип поведінки, ціннісні установки, звичаї та традиції. У цій взаємодії поведінка індивіда зумовлена його приналежністю до певної соціокультурної і мовної спільності. У процесі комунікації кожен учасник виступає одночасно і як окремий індивід, і як член якоїсь соціокультурної групи, і як представник певного культурного співтовариства, і як представник всього людства. Відповідно його

свідомість містить водночас і індивідуальні, і соціально-групові, і національні, і універсальні знання. У сукупності ці знання становлять зміст міжкультурної компетентності індивіда. Вони різноманітні за своїм характером і включають, крім мовних знань, загальні та конкретні знання про ситуацію спілкування, соціальні та культурні норми, партнерів по комунікації тощо. Свідомо чи несвідомо партнери по комунікації реалізують ці знання при взаємодії один з одним.

Водночас міжкультурна комунікація, як і будь-який інший вид соціальної комунікації, завжди має свої цілі, реалізація яких зумовлює її ефективність (або неефективність). У цьому питанні міжкультурна компетентність відіграє головну роль.

У зарубіжній науці поняття «міжкультурна компетентність» виникло ще на початку 1970-х рр., коли відбувалося становлення міжкультурної комунікації як самостійного наукового напрямку. В ході цього процесу на межі 1970–1980-х рр. актуальними стали питання ставлення до іншої культури та її цінностей, подолання етнокультурного центризму. В контексті дослідження цих проблем міжкультурна компетентність стала розглядатися як «комплекс аналітичних і стратегічних здібностей, що розширює інтерпретаційний спектр індивіда в процесі міжособистісної взаємодії з представниками іншої культури» [8].

До середини 1980-х рр. у західній науці склалися уявлення, згідно з яким міжкультурною компетентністю можна оволодіти за допомогою знань, отриманих у процесі міжкультурної комунікації. Знання такого роду поділялися на специфічні, які визначались як відомості про конкретну культуру в традиційних аспектах [9], і загальні, до яких відносилося володіння такими комунікативними навичками, як толерантність, емпатійне слухання, знання загально-

культурних універсалій [7]. Однак, незалежно від цього поділу, успіх міжкультурної комунікації завжди зв'язували зі ступенем володіння обома типами знання.

Відповідно до такого поділу міжкультурна компетентність в західній культурній антропології розглядається у двох аспектах: по-перше, як здатність сформувати в собі чужу культурну ідентичність, що передбачає знання мови, цінностей, норм, стандартів поведінки іншого комунікативного співтовариства. При такому підході засвоєння максимального обсягу інформації та адекватне знання іншої культури є основною метою процесу комунікації. Таке завдання може бути поставлене для досягнення акультурації, аж до повної відмови від рідної культурної приналежності; як здатність досягти успіху, контактуючи з представниками іншого культурного співтовариства навіть при недостатньому знанні основних елементів культури своїх партнерів. Саме із цим варіантом міжкультурної компетентності доводиться найчастіше стикатися в практиці комунікації [2].

У зарубіжній комунікативістиці міжкультурна компетентність також визначається як «здатність членів якоїсь культурної спільності домогтися розуміння в процесі взаємодії з представниками іншої культури з використанням компенсаторних стратегій для запобігання конфліктів “свого” і “чужого” і створення в ході взаємодії нової міжкультурної комунікативної спільності» [6].

У цілому погоджуючись з даними розуміннями міжкультурної компетентності, ми хотіли б зробити одне уточнення. На нашу думку, поняття «міжкультурна компетентність» перш за все пов'язано з обсягом і якістю інформації про явища і цінності іншої культури. І чим активніше використовує людина ці знання, тим вище оцінюється рівень її міжкультурної компетентності. Водночас у процесі міжкультурної комунікації партнери переслідують певні цілі, для досягнення яких використовують певні прийоми і способи. Разом ці знання та прийоми утворюють основу міжкультурної компетентності, головні ознаки якої: відкритість до пізнання чужої культури і сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей; психологічне налаштування на кооперацію з представниками інших культур; вміння розмежовувати колективне й індивідуальне в комунікативній поведінці представників інших культур; здатність долати соціальні, етнічні та культурні стереотипи; володіння набором комунікативних засобів і їх правильного добору в залежності від ситу-

ації спілкування; дотримання етикетних норм у процесі комунікації [3].

Виходячи з цих ознак, ми вважаємо, що міжкультурна компетентність являє собою сукупність знань, навичок та умінь, за допомогою яких індивід може успішно спілкуватися з партнерами інших культур як на побутовому, так і на професійному рівні. Наприклад, практичним вираженням міжкультурної компетентності може слугувати знання про те, що в Англії не прийнято питати про те, скільки людина заробляє, скільки вона заплатила за якусь річ, також не слід ставити запитань особистого характеру (про вік, сімейний статус, стан здоров'я тощо).

На підставі такого розуміння міжкультурної компетентності її зміст можна розділити на три групи елементів — афективні, когнітивні та процесуальні. До афективних елементів належать емпатія та толерантність, які не обмежуються рамками довірчого ставлення до іншої культури, натомість утворюють психологічний базис для ефективної міжкультурної взаємодії. До групи когнітивних елементів відносять культурно-специфічні знання, які служать основою для адекватного тлумачення комунікативної поведінки представників іншої культури, базисом для запобігання нерозуміння і підставою для зміни власної комунікативної поведінки в інтерактивному процесі [4]. Процесуальні елементи міжкультурної компетентності являють собою стратегії, які конкретно застосовуються в ситуаціях міжкультурних контактів. Розрізняють стратегії, спрямовані на успішний перебіг такої взаємодії, спонукання до мовної дії, пошук спільних культурних елементів, готовність до розуміння та виявлення сигналів нерозуміння, використання досвіду минулих контактів тощо, і стратегії, спрямовані на поповнення знань про культурну своєрідність партнера. Процесуальні елементи міжкультурної компетентності зазвичай описують на конкретних прикладах. Так, у Німеччині прийнято дві форми звернення: перша — Sie, ввічлива і більш формальна; друга — Du, яка є українським еквівалентом «ти» і використовується тільки при розмові з родичами, близькими друзями, дітьми. Ввічлива форма Sie вживається в усіх інших випадках, включаючи ділові контакти. Слід також уникати вживання власних назв, замість яких традиційно прийнято висловлюватись у термінах Herr і Frau. До жінки слід звертатись тільки Frau, незалежно від її сімейного стану.

Цікавою і цілком обґрунтованою нам видається точка зору О. Леонтович, яка в структу-

рі міжкультурної компетентності виділяє три складові: мовну, комунікативну та культурну. При цьому комунікативна компетентність «передбачає наявність комплексу умінь, що дають змогу адекватно оцінювати комунікативну ситуацію, співвідносити інтенції з передбачуваним вибором вербальних і невербальних засобів, втілювати в життя комунікативні наміри і верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотного зв'язку» [5]. У цьому комплексі мовна компетентність «відповідає за правильний вибір мовних засобів, адекватних для ситуації спілкування; вірну референцію; співвіднесення ментальних моделей з формами дійсності; співвіднесення ментальних схем і побудов з когнітивним досвідом; здатність повторити одного разу отриманий мовний досвід в аналогічних комунікативних ситуаціях» [1].

На нашу думку, формування навичок компетентної міжкультурної комунікації вимагає від її учасників розуміння того, що, коли і як вони можуть і повинні сказати або зробити. Для успішної реалізації цих установок їм необхідні соціокультурні (контекстні) знання, комунікативні навички та вміння, а також мовні знання. Соціокультурні знання формуються в результаті соціального й особистого досвіду індивіда і складають фонові знання про світ. Справа в тому, що представники різних культур в процесі спілкування поведуться неоднаково, і незнання особливостей національно-культурної специфіки призводить до комунікативних невдач та конфліктів. Найбільш часто комунікативні конфлікти виникають у поведінковій сфері, яка включає в себе невербальні засоби спілкування, народні традиції, манери привітання тощо. Комунікативні навички та вміння представляють собою сукупність способів вираження ідей, думок, почуттів, переживань, способів впливу на партнерів і співрозмовників, використовуваних у процесі спілкування з метою досягнення цілей комунікації. Цей тип знань є результатом всього попереднього досвіду спілкування з представниками інших культур. Він включає в себе знання різноманітних моделей і типів поведінки, які використовуються для успішного досягнення цілей комунікації. На практиці це означає, що суб'єкт комунікації повинен уміти ефективно формувати свою комунікативну стратегію, користуватися різноманітними тактичними прийомами комунікації та представляти себе як учасника комунікаційного процесу.

Зазначимо, що мовні знання є інструментом пізнання як своєї, так і іншої культури, тому

знання мови іншої культури є обов'язковою умовою міжкультурної компетентності, оскільки забезпечують адекватне розуміння культурних особливостей відповідної країни. Знання мови дає змогу індивіду адаптувати свою поведінку до поведінки партнерів, а це означає, що у нього формується більш висока здатність до міжкультурної комунікації, тобто до адекватного взаєморозуміння учасників комунікації, що належать до різних культур. Знання мови також формує особистісні якості суб'єкта комунікації — відкритість, терпимість і готовність до спілкування з представниками іншої культури.

Варто зазначити, що найважливішою складовою мовної компетентності є мовна грамотність. Справа в тому, що неграмотно побудована мова, помилки у вимові створюють враження низької культури суб'єкта і викликають сумнів у партнера в його компетентності. І навпаки, яскравість і доступність мови, дотепність, використання прислів'їв і приказок, крилатих літературних виразів забезпечує суб'єкту комунікації більш високий рівень компетентності.

У своїй сукупності зазначені види знань дають змогу досягти взаєморозуміння в комунікації, формують здатність «читати» партнера, вести себе грамотно у вербальному та невербальному спілкуванні і тим самим робити міжкультурну комунікацію ефективною та успішною. Однак такою міжкультурною комунікацією можна вважати лише тоді, коли її учасники досягають поставлених цілей. Практика міжкультурної взаємодії свідчить про те, що люди не завжди можуть досягти взаєморозуміння. Це відбувається не тільки внаслідок принципних розбіжностей і несумісності інтересів, але й через відмінності традицій, звичок, норм поведінки, прийнятих в їхніх культурах. Саме тому співрозмовники часом не можуть адекватно сприймати інформацію один від одного, у них виникає взаємна неприязнь, що свідчить про їхню недостатню комунікативну компетентність. Цей факт переконує в тому, що комунікативна компетентність індивіда не є вродженою, їй слід вчитися, цілеспрямовано формувати і розвивати. Будь-яка людина, перш ніж вступити у взаємодію з іншими людьми, зазвичай співвідносить свої дії з прийнятими в її культурі нормами та стандартами поведінки, очікуючи від своїх партнерів також дотримання певних правил і норм міжособистісного спілкування. Однак такі норми та стандарти, прийнятні в її рідній культурі, часом виявляються неприйнятними для інших партнерів, що пов'язано з культурними відмінностями

та нерівністю культур учасників взаємодії. Таке сприйняття партнерів по спілкуванню, які належать до інших культур, з позицій ціннісних установок і норм власної культури в науці прийнято називати етноцентризмом.

Поняття етноцентризму припускає, що навколишній світ люди сприймають, ґрунтуючись на цінностях і нормах своєї культури (крізь власні «культурні окуляри»), і оцінюють поведінку представників інших культур, виходячи з установок рідної культури. Тут механізм сприйняття іншої культури є зіткненням звичного і незвичного. Це створює ситуацію відсторонення, відповідно до якої розуміння людиною чогось нового і невідомого відбувається шляхом порівняння зі звичними і відомими явищами своєї культури. Такий механізм сприйняття іншої культури надає їй явищам вторинний характер, оскільки прообразом оцінки виступають явища власної культури. При цьому суб'єкту здається, що він сприймає дійсність «як вона є», однак насправді у його свідомості відбувається лише моделювання реального світу на основі усталених культурних установок. Звідси переконання, що партнери по комунікації бачать світ так само, але через це виникають непорозуміння і конфлікти. Крім того, в міжкультурній комунікації етноцентризм загрожує помилковими оцінками світу і партнерів, оскільки ігнорує культурні відмінності. Це виражається в тому, що люди завжди в реальному житті надають перевагу знайомому і зрозумілому над чужим і незнайомим, тому і досягнення власної культури оцінюють більш високо, ніж інших культур. І це служить підставою для того, щоб розглядати власну культуру як превалюючу над іншими, як унікальну. Явище етноцентризму типове для всіх часів і народів, і позбавитись від нього повністю просто неможливо хоча б тому, що свідомою позицією «ми — найкращі» допомагає людям жити та відчувати свою приналежність до тієї чи іншої культури.

Очевидно, що яскраво виражений етноцентризм є серйозною перешкодою для ефективної міжкультурної комунікації. Тому в сучасних умовах актуальною є проблема подолання етноцентризму, який може бути змінений або перетворений на етнорелятивізм тільки в результаті міжкультурного навчання. Зазначимо, що етноцентризм зазвичай найбільш виражений в тих культурах, у яких спілкування з іншими культурами зведено до мінімуму, тобто в умовах кількісної та якісної нестачі міжкультурних контактів. Альтернативою етноцентризму служить етнорелятивізм, який виходить з по-

ложення, що поведінку людини можна зрозуміти тільки з урахуванням конкретних ситуацій, що у культурній поведінці немає єдиного стандарту правильності. Культурні відмінності фіксуються культурним релятивізмом, але він утримується від їх оцінки. Звідси формування міжкультурної компетентності можна розглядати як подолання етноцентризму шляхом цілеспрямованого виховання етнорелятивізму, який не може виникати у індивіда в умовах монокультурного оточення.

З урахуванням розглянутої вище структури міжкультурної компетентності основними напрямками формування етнорелятивізму є такі: розвиток здатності рефлексувати власну і чужу культуру, що формує доброзичливе ставлення до проявів чужої культури; поповнення знань про відповідну культуру для глибокого розуміння діахронічних і синхронічних відносин між власною і чужою культурами; здобуття знань про умови соціалізації та інкультурації у власній і чужій культурі, про соціальні стратифікації, соціокультурні форми взаємодії, прийняті в обох культурах. Отже, оволодіння міжкультурною компетентністю дає можливість керувати процесом взаємодії, адекватно інтерпретувати його, здобувати нові культурні знання з контексту конкретної міжкультурної взаємодії, тобто засвоювати іншу культуру в ході комунікативних процесів.

Таким чином, в результаті досягнення життєвих і професійних цілей індивід повинен мати здібності до міжкультурної комунікації: адекватно сприймати і інтерпретувати різні культурні цінності; усвідомлено долати кордони, що розділяють культури; бачити в чужих культурах не тільки загальні, але й спільні риси; розглядати різні культурні явища і представників інших культур з позицій емпатії; співвідносити існуючі етнокультурні стереотипи з власним досвідом і робити адекватні висновки; вміти переглядати і змінювати свої оцінки чужої культури відповідно до розширення навичок і досвіду міжкультурного спілкування; змінювати самооцінку в результаті осягнення чужої культури і відмови від необґрунтованих стереотипів або забобонів; приймати нові знання про чужу культуру для більш глибокого пізнання своєї; систематизувати факти культурного життя; синтезувати та узагальнювати свій особистий досвід у міжкультурному діалозі. Світовий досвід показує, що найбільш успішною стратегією досягнення міжкультурної компетентності є інтеграція — збереження власної культурної ідентичності поряд з оволодінням культурою інших народів.

ДЖЕРЕЛА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2004.
2. Бідюк Н.М. Формування іншомовної професійної компетентності у студентів-іноземців в університетах Канади. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2012. Вип. 617. С. 3–8.
3. Моцар М.М. Формування полікультурної компетентності майбутніх перекладачів з використанням технологій дистанційного навчання: дис. ... канд. пед. наук. К., 2018.
4. Сніговська О. Формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців з міжнародних відносин в освітньому середовищі класичного університету: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2014.
5. Леонтович О.А. Россия и США. Введение в межкультурную коммуникацию. Волгоград, 2003.
6. Лукьянчикова М.С. О месте когнитивного компонента в структуре межкультурной компетенции // Россия и Запад: диалог культур. Вып. 8. Т. 1. М., 2000.
7. Barkowski H. Prinzipien interkulturellen Lernens für die multikulturelle und mehrsprachige Schule. H. Eichelberger, E. Furch (Hg.) *Kulturen — Sprachen — Welten. Die Herausforderung (Inter-) Kulturalität*. Innsbruck, 1998.
8. Knapp K., Knapp-Potthoff A. Interkulturelle Kommunikation. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*. 1990. № 1. S. 83.
9. Moosmüller A. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation. Roth K. (Hg.) *Mit der Differenz leben*. München. 1996.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky: pidruchnyk* [Basics of Communicative linguistics]. K.: Akademiia (in Ukrainian).
2. Bidiuk, N. M. (2012). *Formuvannia inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti u studentiv-inozemtsiv v universytetakh Kanady* [Development of Foreign language Proficiency among Foreign Students at Canadian Universities]. Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, Chernivtsi, nauk. visn. Cherniv. un-tu, *Pedahohika ta psykholohiya*: zb. nauk. prats, Vyp. 617, 3–8 (in Ukrainian).
3. Motsar, M. M. (2018). *Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiinoho navchannia* [Development of Multicultural Competences of Future Translators Using Distance Learning technologies]. Dys. kand. ped. nauk, Kyiv (in Ukrainian).
4. Snihovska, O. (2014). *Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z mizhnarodnykh vidnosyn v osvitiomu seredovyschi klasychnoho universytetu* [Formation of Intercultural Competence of Future Specialists in International Relations in the Educational Environment of the Classical University]. Dys. kand. ped. nauk, Uman (in Ukrainian).
5. Leontovych, O. A. (2003). *Rossiia i SShA. Vvedeniie v mezhkulturnuiu kommunykatsiiu* [Russia and the USA. Introduction to Intercultural Communication]. Volhohrad (in Russian).
6. Lukianchikova, M. S. (2000). *O meste kognitivnogo komponenta v strukture mezhkulturnoi kompetentsii* [About the Place of the Cognitive Component in the Structure of Intercultural Competence]. M., *Rossiia i Zapad: dialog kultur*, Vyp. 8, T. 1 (in Russian).
7. Barkowski, H. (1998). *Prinzipien interkulturellen Lernens für die multikulturelle und mehrsprachige Schule*. H. Eichelberger, E. Furch (Hg.) *Kulturen — Sprachen — Welten. Die Herausforderung (Inter-) Kulturalität*. Innsbruck.
8. Knapp, K., Knapp-Potthoff, A. (1990). *Interkulturelle Kommunikation*. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*, № 1, S. 83.
9. Moosmüller, A. (1996). *Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*. Roth K. (Hg.) *Mit der Differenz leben*. München.

Костенко Д.В.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье проанализирована сущность понятия «межкультурная компетентность» и определены ее элементы как основа собственного коммуникативного поведения. Также сделан акцент на социокультурном значении межкультурной коммуникации в современном мире.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, межкультурная компетентность, межкультурная коммуникация, культура.

D. Kostenko

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN MODERN WORLD

The article analyses the content of the concept of "intercultural competence" and defines its elements as the basis of its own communicative behaviour. It also emphasises the socio-cultural significance of intercultural communication in the modern world.

The problem of intercultural communication is one of the main in modern science. In the most general form, the process of intercultural communication is the interaction of individuals who are carriers of different cultures, each of which has its own language, types of behaviour, values, customs and traditions. In the process of communication, each participant acts simultaneously and as a separate individual, and as a member of a socio-cultural group, and as a representative of a particular cultural community, and as a representative of all mankind. Hence, he has simultaneously individual, as well as social, national, and universal knowledge in his mind. Development of competent intercultural communication skills requires its participants to understand what, when, and how it can and must be said or done. For successful implementation of these settings they need: socio-cultural (context) knowledge, communicative skills and abilities, as well as language knowledge. As a result of achieving life and professional goals, the individual must have the ability to intercultural communication: to adequately perceive and interpret different cultural values; consciously overcome the borders separating cultures; see in foreign cultures not only general but also common features; to consider various cultural phenomena and representatives of other cultures from the point of view of empathy; correlate existing ethno-cultural stereotypes with own experience and make adequate conclusions; to be able to view and change their assessments of another culture in accordance with the expansion of skills and experience of intercultural communication; to change self-esteem as a result of comprehending another culture and rejecting unwarranted stereotypes or prejudices; to accept new knowledge about another culture for a deeper knowledge of one's own; systematise the facts of cultural life; synthesise and generalize your personal experience in intercultural dialogue.

Key words: *competence, competence, intercultural competence, intercultural communication, culture.*

Стаття надійшла до редакції 11.12.2018.

Прийнято до друку 16.12.2018.